

Research Paper

Pseudo-language in the clothing system; Rethinking linguistic mechanisms in the clothing system based on Saussurean structural analysis

Alireza Moradi¹

Received: Dec. 3, 2023; Accepted: Mar. 5, 2024

ABSTRACT

Clothing is an important topic in social studies, but structural approaches have received little attention due to a lack of frameworks for formulating meanings of clothes. The purpose of this study was to pore over on the linguistic effects of clothes. The main question is, to what extent can the meaning of clothes be explained within the framework of a linguistic system? For this purpose, the structural analysis method of Ferdinand de Saussure was used. Results showed this method can recognize elements and relations of the clothing system but not explain historical trends. The clothing system is governed by the logic of signifier and signified and is an arena of contentious semiotics. Discussing the origins and implications of signs requires case studies of synchrony and diachrony of clothes. Regardless of history, studying clothing is inconclusive; it is both a system and history. Confrontation between dress rules and individual dressing represents social dynamics. Clothing has linguistic logic with codes but no vocabulary or grammar to convey alphabetical messages. The structure of clothing in society has extensive intertextual relations and cannot be considered a true language, only a pseudo-language.

Keywords: semiology, clothing language, Ferdinand de Saussure, structural analysis, pseudo-language

1. Assistant Professor, Institute for Cultural, Social and Civilization Studies, Tehran, Iran

✉ moradi@iscs.ac.ir

INTRODUCTION

In this study, it was attempt to pursue this issue regarding the language of clothing by rethinking the structuralist linguistics approach of Ferdinand de Saussure as a classical model. For this purpose, Saussure's fundamental concepts such as "signifier and signified", "signification", "synchronic and diachronic", "langue and parole" were discussed both as a theoretical basis and as a methodological framework for analyzing clothing systems. The aim of this essay was to examine how clothing meanings are formed solely within the framework of Saussure's methodology and to evaluate the applicability of this method in analyzing the meaningful relationships within a clothing system. Saussure's perspective was chosen because, despite the significant tendency to analyze social phenomena from a structuralist approach, little attention has been paid to this approach in social studies of clothing so far. On the other hand, Saussure's theory occupies a classical position in structuralist studies.

FINDINGS

Regarding the relationship between signifier and signified, it was shown that clothing provides an extensive semiotic realm. According to Saussure's linguistic logic, the "sign-ness" and signification of clothing have nothing to do with the outside world of clothing; rather, every connotation is placed within a network of implications of other clothes. In other words, if a piece of clothing signifies femininity within a cultural system, it is only in relation to clothes that connote masculinity. In clothing structures, the signifieds of clothes are distinct from each other, which is quite obvious. However, despite this seemingly logical appearance, the connotations of clothes change and transform within epistemological frameworks. That is, the meanings of clothes in the clothing structure of each historical period are, to some extent, a function of the belief and ideological system of that period. But with changes in each cognitive system, the connotation of clothes undergoes transformation. Therefore, proving which element (or clothing) is a sign of what, and when it represents the function of clothing versus reflecting cultural symbols, requires case studies. In other words, determining the relationship between the signifiers and signifieds as being internal or external to clothing structure, and explaining the origin of connotations, necessitates specific investigations. Factors such as color, texture, material, cut, stitching, etc. position clothing as a signifier in relation to certain meanings or signifieds. Still, it should be clarified whether the established relationship stems from cultural-ideological symbols or the structure of the clothing system. According to structuralist rules, the relationships between signifiers and signifieds in a synchronic clothing structure cannot be understood; the diachronic transformations of clothing must also be considered. The synchronic structure of clothing (langue) is always in dialogue with the diachronic transformations (parole) of clothing. In Saussure's structuralist logic, the historical dynamism of clothing (diachronic) is irrelevant because the meanings of clothes are not thought to remain constant throughout historical transformations. This theoretical logic does not believe in the possibility of tracing the connotation of a particular garment

throughout history. A garment's historical background does not explain the cause and nature of its connotation; rather, its relationship with other garments is the signifying factor. However, examining clothing structure devoid of pursuing its evolutionary course would be futile. Clothing is both a system and a history.

Regarding the relationship between social rules and individual behavior, or langue and parole in clothing, it was stated that there is a dichotomy between “general clothing rules” (langue) and “individual tastes and freedoms in wearing clothes” (parole). General rules in clothing constitute the basic structure according to which the symbolic boundaries of the clothing system are determined. Behind the seemingly diverse clothing situations, there are defining frameworks within which the different types of clothing fit. On the one hand, individual clothing behaviors are conditioned on the overall clothing structure, and on the other hand, they challenge and change it. The conflict between “personalizing clothing ways” versus the institutional aspect of the social structure of clothing is a sociological process that represents broader social, political, and cultural tensions and dynamics.

CONCLUSION

In response to the main question of discussing “clothing as a language”, it should be said that clothing components, based on individuals' varying adherence to cultural conventions, have a kind of logic of co-occurrence. Although this logic communicates through cultural codes similarly to the “language” logic, it does not convey “alphabetic messages”. Therefore, this logic cannot be considered as rules governing “written or spoken language”. In other words, clothing does not have a vocabulary or grammatical rules like language. Clothing systems have their own specific codes and possess a kind of “pseudo-language”. This pseudo-language can articulate the covert codes of each historical period and even provide information about status, occupation, emotions, and many other diverse messages. Thus, clothing coding systems are the product of historical processes, although the analysis of the relationship between these codes and history should not pursue one-to-one correspondences.

NOVELTY

The innovation of this research lies in its unique application of structuralist approaches to the social studies of clothing in Iran, an area that has seen limited exploration to date. This study successfully engages with Saussure's foundational concepts, employing them both as a theoretical framework and as a methodological model for analyzing the pseudo-linguistic effects of clothing. By leveraging these concepts as theoretical tools, the study provides a new pathway for rethinking the social meanings of clothing, offering valuable insights for different stakeholders of the clothing world in Iran.

CONFLICT OF INTEREST

The author has declared no conflict of interest in the course of research or afterwards.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

BIBLIOGRAPHY

- Adamiyan, M., Azimi Hashemi, M., & Sanati, N. (2013). Sociological analysis of women's clothing styles. *Quarterly of Women and Society*, (3)4, 161-185.
- Babaei, P., & Akbari, F. (2013). Representation of factors influencing the formation of Iranian clothing style. *Culture of Iranian people Quarterly*, (38 and 39), 9-26
- Barthes, R. (1970-2002). *S/Z* (Richard Miller, Trans.). Blackwell.
- Barthes, R. (1990). *The fashion system*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Barthes, Roland (1370). *Elements of semiology*. Persian Trans by Majid Mohammadi, Tehran, Iran: Al-Hoda Publications.
- Carter, M. (2003). *Fashion classics from Carlyle to Barthes*. London: Berg Published.
- Copal, A. (2007). The ups and downs of semiotics from knowledge to method. *Bagh-e Nazar Quarterly*, 7(7), 39-48
- Cozer, L. (2012). *Masters of sociological thought: Ideas in historical and social context* (M. Salasi, Trans.). Tehran, Iran: Golrang Yekta.
- Crane, A. D., & Bovone, L. (2006). Approaches to material culture: The sociology of fashion and clothing. *Poetics*, 34, 319-333.
- Culler, J. (1997). *Literary theory, a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Culler, J. (2002). *Barthes, a very short introduction*. New York: Oxford University Press.
- Davis, F. (1992). *Fashion, culture, and identity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Delong, M. R. (2005). Theories of fashion, In Valerie Steel (Ed), *Encyclopedia of Clothing and Fashion* (Volume 2). USA: Thomson Gale.
- Echo, U. (2018). An introduction to the book "Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture" (by Yuri Lotman) (F. Sassani, Trans.). In: F. Sojudi (Ed.). *Cultural Semiotics*. Tehran, Iran: Elm.
- Hawkes, T. (2003). *Structuralism and Semiotics*. London and New York: Routledge.
- Islami Tanha, A. (2012). The dress of Shi'a clergy as a political sign in contemporary Iran. *Political Science Quarterly*, (15)60, 109-133.
- Kaler, J. (2008). *Structuralist poetics: Structuralism, linguistics and the study of literature* (K. Safavi, Trans.). Tehran, Iran: Minu-ye Kherad.
- Kazemi, A. (2015). *Everyday life in the post-revolutionary society*. Tehrann, Iran: Farhang-e Javid.
- Monesi Sorkheh, Maryam (2013). Rereading of Iranian Clothing System with Post-Structuralist Approach of Barthes. *Art Research Quarterly*. (2) 3, 37-46

- Noojomian, A. A. (2015). *Sign at the threshold; Essays in semiotics*. Tehran, Iran: Nashr-e Now.
- Russel, K. H., & Etmanskie, J. (2006). *Textiles and clothing*. In: Brix. H. James, *Encyclopedia of Anthropology*. London. Sage Publication Inc.
- Safavi, K. (2004). Ferdinand de Saussure. *Literary Text Research*, 7(22), 24-42. doi: 10.22054/ltr.2005.6284
- Saussure, F. de (1986). *Course in general linguistics* (Wade Baskin, Trans.). In: M., C. Taylor, (ed). *Deconstruction in Context: Literature and Philosophy* (pp.141-168). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Saussure, F. de (1999). *Cours de linguistique generale* (K. Safavi, Trans.; 1st ed.). Tehran, Iran: Hermes.
- Scholes, R. (2014). *Structuralism in literature: An introduction* (F. Taheri, Trans., 3rd ed.). Tehran, Iran: Agah.
- shairih, H. R. (2019). Semiotic analysis of vogue's social discourse: From rationalism to Idealism. *Journal of Sociolinguistics*, 2(4), 31-38. doi: 10.30473/il.2019.40495.1147
- Simmel, Georg (2015). *Fashion*. In: *On Individuality and Social Forms* (Introduction by Siegfried Krakauer, Sh. Behian, Trans.). Tehran, Iran: Donyā-ye Eghtesād.
- Stafford, A. (2013). *Clothes, Fashion and System in the Writings of Roland Barthes: Something Out of Nothing*. In: R. Barthes (Ed.), *the Language of Fashion*. Bloomsbury Academic publication.
- Torop, P. (2018). *Cultural semiotics and culture* (F. Sejodi, Trans.). In F. Sejodi (Ed.), *Cultural Semiotics*. Tehran, Iran: Elm.
- Veblen, T. (2004). *The theory of the leisure class* (F. Ershad, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Vivien, B. (2014). *Social constructionism* (A. Salehi, Trans.). Tehran, Iran: Ney.
- Zima, P. V. (2018). *The philosophy of modern literary theory* (R. Veisi-Hesar, & A. Amini, Trans.). Tehran, Iran: Rokhdād-e Now.

Interdisciplinary
Studies in the Humanities

Abstract

مقاله پژوهشی

زبان‌گونگی لباس؛ بازاندیشی سازوکارهای زبانی در نظام پوشش با تکیه بر تحلیل ساختی فردینان دو سوسور

علیرضا مرادی^۱

دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۱۲؛ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۵

چکیده

لباس حوزه‌ای مهم در مطالعات اجتماعی است که در آن توجه کمی به رویکرد ساخت‌گرایی شده است. یک مسئله مهم، نداشتن چارچوبی برای صورت‌بندی دلالت معانی لباس‌ها است. هدف مقاله حاضر بررسی جلوه‌های زبان‌گونگی لباس است. پرسش اصلی این است که معنای لباس تا چه اندازه در چارچوب یک نظام زبانی قابل توضیح است؟ برای این منظور، روش تحلیل ساختی فردینان دو سوسور به کار گرفته شد. نتایج نشان داد که این روش برای بازشناسی عناصر و روابط درونی نظام پوشش توانمند ولی در توضیح روندهای تاریخی آن ناتوان است. طبق این بررسی، بر نظام پوشش نه تنها منطق دال و مدلول حاکم است، بلکه لباس عرصه نشانه‌شناسی مجادله برانگیزی است. البته که توضیح ریشه دلالت‌ها و بحث از نسبت درون‌ساخت یا برون‌ساخت بودن دال و مدلول (نشانه‌ها) نیازمند واری‌های موردی است. در باره «ایستایی» و «پویایی»، نتایج حاکی از آن بود که بررسی ساخت لباس فارغ از تحولات تاریخی‌اش، بدون نتیجه خواهد بود. لباس هم یک نظام است و هم یک تاریخ. همچنین رویارویی میان «قواعد کلی پوشش» با «علاق و آزادی‌های فردی در نحوه لباس پوشیدن»، فرایندی جامعه‌شناختی است که پویایی‌های اجتماعی را بازنمایی می‌کند. نهایتاً لباس از نوعی منطق زبانی برخوردار است و کدهای خاص خود را دارد اما همچون زبان دارای خزانه واژگان و قواعد دستوری نیست و «پیام‌های القبایی» را منتقل نمی‌کند. ساختار لباس در هر جامعه متشکل از روابط بینامتنی گسترده‌ای است و نمی‌توان آن را «زبان» تلقی کرد. لباس از یک «شبه‌زبان» برخوردار است.

کلیدواژه‌ها: ساخت‌گرایی، نشانه‌شناسی، زبان لباس، فردینان دو سوسور، روش تحلیل ساختی، شبه‌زبان

۱. استادیار جامعه‌شناسی، گروه مطالعات فرهنگی، پژوهشگاه مطالعات فرهنگی، اجتماعی و تمدنی، تهران، ایران

moradi@iscs.ac.ir ✉

۱. مقدمه و بیان مسئله

ارتباط لباس با فرهنگ، جامعه، اقتصاد و سیاست؛ آن را مبدل به عرصه مهمی برای مطالعه اجتماعی می‌سازد. پوشیدن یا نپوشیدن لباسی خاص، فقط تابع ضرورت‌های اقلیمی یا وضعیت آب و هوا نیست بلکه امری به شدت اجتماعی نیز محسوب می‌شود. لباس به دلیل کارکردهای گوناگونی چون تولید یا بازنمایی «هویت»، «طبقه»، «قشربندی»، نقش اجتماعی (فردی و گروهی)، «جامعه‌پذیری»، «کنترل اجتماعی»، و نیز استمرار ارزش‌ها و هنجارها یا نقش‌آفرینی در اعتراضات و جنبش‌های اجتماعی؛ منعکس‌کننده سازوکارهای هم‌نوایی^۱ و تعارض اجتماعی^۲ است.

با توجه به کارکردهای لباس در تولید اشکال گوناگون بدن‌های اجتماعی، می‌توان آن را یکی از عرصه‌های عینی دانست که پویایی‌های جامعه را توضیح می‌دهد. لباس ملتقای فرد و جامعه است و غفلت از آن به معنی نادیده انگاشتن رد پای جامعه بر بدن است. به گفته روگرون^۳، قرار گرفتن لباس روی بدن «به عنوان یک صافی بین شخص و جهان اجتماعی اطراف او عمل می‌کند» (به نقل از: کرین و بوون^۴، ۲۰۰۶، ۳۲۱). ایفای چنین نقشی، لباس را به مثابه یک نظام یا ساختار در برابر افراد قرار می‌دهد. ساختاری که افراد را با طیفی از هنجارهای اجتماعی پیوند می‌زند و از این طریق «آزادی و ضرورت»، «چرایی و چگونگی»، «فرصت و محدودیت»، و نیز «انتخاب و اجبار» در چیدمان لباس‌ها را تابع قواعد خود می‌سازد. بدین ترتیب، لباس شکل قدرتمندی از ارتباط غیرکلامی است که معانی اجتماعی و فرهنگی قابل توجهی را منتقل می‌کند. نشانه‌شناسی مد، حوزه‌ای است که چگونگی جایگاه اجتماعی، هویت و وابستگی گروهی را در نظام‌های پوشش بررسی می‌کند. در بسیاری از جوامع، لباس در شمار عناصر اصلی در پویایی‌های اجتماعی و سیاسی و ساخت قدرت است. به عنوان مثال، یونیفرم می‌تواند نشان‌دهنده اقتدار باشد، در حالی که برندهای لوکس می‌توانند نشانی از ثروت و موقعیت اجتماعی باشند. سبک‌ها و

1. Social conformity
2. Social conflict
3. Lucia Ruggerone
4. Diana Crane, and Laura Bovone

لباس‌های مختلف اغلب هویت‌های فرهنگی را به اشتراک می‌گذارند. این نظام نشانه‌شناختی به افراد کمک می‌کند تا در درون ساختارهای اجتماعی حرکت کرده و ظاهر خود را با انتظارات اجتماعی هماهنگ کنند یا برعکس، نشانه‌ای از شورش باشند. انقلاب‌های اجتماعی با به چالش کشیدن و تغییر شکل دادن هنجارها و ارزش‌های اجتماعی، نظم‌های مستقر پوشش را مختل می‌کنند. این تحولات اغلب به ارزیابی مجدد از انواع مختلف لباس در یک فرهنگ منجر می‌شود. از لحاظ تاریخی، انقلاب‌ها عموماً عامل تغییر در کدهای لباس بوده‌اند. برای مثال، انقلاب فرانسه مد را دموکراتیزه کرد و از فشار لباس‌های اشرافی دور شد و به سمت سبک‌های راحت‌تر و برابری طلبانه‌تر رفت. به طور مشابه، انقلاب‌های معاصر - چه سیاسی، چه تکنولوژیکی یا فرهنگی - می‌توانند به ایجاد هنجارهای مد جدید منجر شوند که ارزش‌ها و هویت‌های در حال تکامل جامعه را بهتر منعکس می‌کنند. این‌گونه تغییرات که نشانگر ماهیت پویای لباس است، حساسیت آن را به دگرگونی‌های اجتماعی گسترده‌تر نیز نشان می‌دهد.

لباس به عنوان یک حوزه مهم از هنرهایی که فرآورده‌هایشان در زمره فرهنگ مادی (فرش، ابنیه، و...) قرار می‌گیرد، قابلیت شایان توجهی در «تولید معنا» دارد. به عبارتی، لباس عرصه‌ای برای «تولید معنا» است. این معنا از طریق رویارویی نقوش، خطوط، الگوهای برش، رنگ، پارچه و... با ارزش‌ها، هنجارها، رسوم و نیز ترکیب‌های اجتماعی مختلف در جوامع (سن، جنس، قومیت، ملیت، دین، نگرش سیاسی) شکل می‌گیرد و لباس را مبدل به فضایی برای رد و بدل پیام‌های مختلف و کنش‌های نمادین می‌سازد. بدین ترتیب هر چند دلالت‌های معنایی لباس‌ها به ظاهر در گستره‌ای از تنوع فرهنگی بازنمایی می‌شود اما تا اندازه زیادی، ناشی از روابطی ساختاری است که در آن جایگاه هر قطعه لباس در نسبت با لباسی دیگر تعیین می‌شود.

کرایک^۱ انواع بی‌ثباتی‌های بالقوه ناشی از شیوه لباس پوشیدن را شامل لباس جوانان در برابر لباس سالمندان، لباس مذکر در برابر لباس مؤنث، لباس افراد دو جنسیتی در برابر افراد تک جنسیتی، لباس افراد یک گروه در برابر لباس افراد خارج از آن گروه و لباس کار در

برابر لباس تفریح و بازی ذکر می‌کند (به نقل از: دلانگ، ۲۰۰۵، ۲۳). نقشی که لباس‌ها در قبال یکدیگر ایفا می‌کنند، به طور قاعده‌مند نزد افراد معنی‌دار است. بنابراین، برای فهم آنچه در سطح بازنمایی‌های ظاهری لباس‌ها اتفاق می‌افتد، باید به پیوندهای ناآشکار درونی و بیرونی آن در چارچوب یک ساختار توجه کرد. این که چگونه می‌توان تولید یا انکشاف این معانی را صورت‌بندی کرد و آیا اساساً دستورالعملی برای فهم چگونگی چنین عملکرد وجود دارد یا خیر، از جمله مسایل ضروری در مطالعه اجتماعی لباس است.

بررسی حاضر با تأمل در ساخت نظام پوشش می‌خواهد به این پرسش پاسخ دهد که معنای لباس تا چه اندازه در چارچوب یک نظام زبانی قابل توضیح است؟ از آنجا که کارکرد «زبان» علاوه بر موقعیت‌های «گفتن» و «نوشتن»، ناظر بر وضعیت‌هایی دیگر نیز هست. بنابراین، در بررسی حاضر، اصطلاح «زبان لباس» یا «زبان‌گونگی» در موقعیت‌هایی استفاده می‌شود که زبان دیگر صحبت نمی‌شود اما فهمیده می‌شود.

پرسش درباره زبان لباس از طریق تأمل در رویکرد زبان‌شناسی ساخت‌گرای^۱ فردینان دو سوسور^۲ به عنوان الگویی کلاسیک پیش برده می‌شود. برای این منظور، برخی مفاهیم بنیادین سوسور همچون «دال و مدلول»، «دلالت»، «ایستایی و پویایی»، «لانگ و پارول» هم به عنوان مبنای نظری بحث و هم به مثابه الگویی روش‌شناختی برای تحلیل نظام‌های لباس مورد بحث قرار می‌گیرد. هدف مقاله حاضر، بررسی چگونگی شکل‌گیری معانی لباس فقط در چارچوب الگوی روش‌شناسی سوسور و ارزیابی قابلیت این روش در تحلیل روابط معنادار درون نظام پوشش است.

۲. پیشینه پژوهش

تورشتاین وبلن^۳ با طرح نظریه «طبقه تن آسا» (۱۸۹۸) سرچشمه مد را تظاهر و تقلید می‌دانست که با خودنمایی و تظاهر به صورت تن‌آسایی بروز می‌کند (وبلن، ۱۳۸۳، ۸۲)

1. Structural Linguistic
2. Ferdinand de Saussure
3. Thorsten Veblen

این تن‌آسایی جلوه‌های متفاوتی دارد. به گفته لوئیس کوزر^۱ (۱۳۹۲، ۳۶۱) تمایل به نمایش لباس‌های فاخر و سبک متفاوت زندگی در زمره نمادهای برتری طبقه مرفه است که ابزاری برای کسب آبرومندی به شمار می‌آید. از نظر وبلن، طبقات مرفه با مصرف متظاهرانه قادر به کسب شأن و شهرت اجتماعی می‌شوند. این نوع مصرف آنها را حول یک قدرت اجتماعی هماهنگ می‌سازد (وبلن، ۱۳۸۳: ۴۵).

زیمل^۲ (۱۳۹۵، ۴۷) یادآور شد مد فقط سبک لباس نیست بلکه فرایندی اساسی در زندگی مدرن به شمار می‌آید. او معتقد بود دو گرایش در «روح فردی» و نیز «جامعه» در کار است که موجب رو در رویی تمایلات «تعمیم» و «خاص و یگانه بودن» می‌شوند. وی مد را در ورای لباس به هر شیء اطلاق می‌کرد که به مثابه افقی اجتماعی، دو گانه‌هایی چون «همرنگی و تمایز»، و «محافظه کاری سنتی» را در برابر «اشکال نوین رفتار» به بار آورد. او جامعه را محل تضاد میان «انطباق اجتماع‌گرایانه با جامعه» و «توجه فرد به نیازهایش» و مد را مصداق «مشخص و برآورنده نیاز به انطباق اجتماعی» و در عین حال «میل به متفاوت بودن و گرایش به عدم شباهت با دیگران و میل به تغییر و مخالفت» می‌دانست (همان، ۴۹).

رولان بارت^۳ از اولین اندیشمندانی بود که در مورد مد و لباس، نظریه‌ای نظام یافته ارائه کرد. او در دو کتاب خود «نظام مد» (۱۹۶۷)، ترجمه انگلیسی (۱۹۸۳) و «زبان مد» (۲۰۰۴) به این موضوع پرداخت. بارت در «نظام مد» معتقد است مد به عنوان پدیده‌ای مکتوب دارای واژگان و دستور زبان خاص خود است. او شکل لباس را با زبان مقایسه کرد. ملاحظات وی در باره لباس بر اساس زبان‌شناسی سوسور بیان شد. او کوشید با تکیه بر زبان‌شناسی ساخت‌گرا الگویی برای توضیح سایر فعالیت‌های فرهنگی انسان از جمله لباس پوشیدن ارائه کند. بارت از این طریق لباس و عناصر مختلف آن را (که تا پیش از آن مجزا تلقی می‌شد)، در قالب یک نظریه به هم مرتبط ساخت. وی با استفاده از الگوی ساخت‌گرایی، چارچوب تحلیلی - روشی مناسبی برای مطالعه اجتماعی لباس ارائه کرد. البته نظریه بارت در حوزه

1. Lewis A. Coser
2. George Simmel
3. Roland Barthes

لباس از اواخر دهه ۱۹۵۰ به ویژه در کتاب «اس. زد» (۱۹۷۰) به شکاکیت در ساخت‌گرایی و نهایتاً به پساساختارگرایی رسید. او در مرحله اول، مد را به عنوان نظامی معنادار از نشانه‌های اجتماعی بازشناسی کرده بود اما بعداً آن را تا سر حد نوعی حقه بازی فرو کاست. وی در سخنرانی‌اش در کالج دو فرانس با توصیف لباس به مثابه یک هزار توی، آن را یک «موضوع خوب کاذب» خواند. موضوعی که هر چه گسترش یابد به این همانی و تکرار منجر می‌شود (بارت، ۲۰۰۳، ۱۷۷، به نقل از: استافورد، ۲۰۱۳، ۱۱۸).

در مطالعات اجتماعی لباس در ایران، تاکنون توجه معدودی به رویکرد ساختاری صورت گرفته است. یکی از قابل توجه‌ترین کارها را حمیدرضا شعیری (۱۳۹۸) انجام داده است. مقاله شعیری، «تحلیل نشانه-معناشناختی گفتمان اجتماعی مد: از عقل محوری تا آرمان‌گرایی»، به رابطه پیچیده بین هویت و مد در چارچوبی گفتمانی می‌پردازد. شعیری به سه تعریف بارت از مُد یعنی مُد به مثابه ساختار؛ مُد به مثابه رخداد؛ و مُد به مثابه آرمان اشاره می‌کند و توضیح می‌دهد که چگونه مد، به عنوان یک پدیده فرهنگی، قلمروهای نشانه‌شناسی را در تعقیب حضوری ایدئال هدایت می‌کند. او مد را «آشوب علیه تن تکراری» می‌داند و دستیابی به حضور آرمانی را از رهگذر مذاکره بین عادت‌های تثبیت شده و گرایش‌های نوظهور بر می‌شمارد. در این مطالعه، گفتمان مد از طریق دریچه نشانه‌شناختی به عنوان سفری به سوی آشتی با خود و بازسازی هویت به تصویر کشیده می‌شود. در این تصویر، مد چیزی بین پیوست و گسست با گذشته است. مد تجلی‌گاه تصویری ایدئال از بدن است که از هنجارهای اجتماعی فاصله می‌گیرد. از ساختارها و عادت‌های مرسوم فراتر می‌رود و به عنوان یک نیروی متناقض ظاهر می‌شود که هم قراردادهای خودش را مختل می‌کند و هم به عنوان منبع چنین اختلالاتی عمل می‌کند. مطالعه شعیری، در نهایت مد را به عنوان یک فرایند همیشگی برمی‌نهد که در آن عقل با خیال در هم می‌آمیزد و افراد را به سمت یک واقعیت آرمانی در حال تکامل سوق می‌دهد. تحلیل پیچیده شعیری به طور قابل توجهی به گفتمان علمی در مورد مد، نشانه‌شناسی و ساخت هویت کمک می‌کند و راه را برای درک بهتر در حوزه مطالعه مد هموار می‌کند.

بابایی و اکبری (۱۳۹۳) در مقاله «بازنمایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سبک پوشاک ایرانیان» به توضیح تاثیرات عوامل جغرافیایی، نحوه زندگی و اسکان، اوضاع سیاسی و نوع حکومت، شرایط اقتصادی، اعتقادات مذهبی، آداب و رسوم، نظام طبقاتی، روابط فرهنگی و عوامل زیباشناختی بر رنگ، جنس و شکل لباس پرداخته‌اند. این محققین، معنا و کارکرد لباس را وابسته به عوامل چندگانه یاد شده، دانسته‌اند. آدمیان، عظیمی و صنعتی (۱۳۹۱) تلاش کرده‌اند از طریق مشاهده و مصاحبه با زنان به ایجاد رابطه بین رنگ، مدل، اندازه و ضخامت لباس با چهار سبک پوشش (سنتی مذهبی، سنتی شبه مدرن، غیر سنتی و مدگرا) پرداخته و بدین وسیله با توزیع فراوانی سبک‌ها بین زنان به فهم معنای لباس نزد زنان بپردازند. بررسی آنها نشانگر تکرار الگوهای پوشش زنان در ایران است.

اسلامی تنها (۱۳۹۱) در مقاله «لباس روحانیت شیعه به مثابه دال سیاسی در ایران معاصر» می‌خواهد با الهام از زبان‌شناسی سوسور و بکارگیری مفاهیم «هم‌زمانی» و «درزمانی»، دریابد که در مورد معنای لباس روحانیت (به عنوان یک نشانه) تا چه اندازه امروز در بین مردم و تا چه اندازه از جنبه تاریخی در دوره‌های مختلف، اتفاق نظر وجود دارد. بررسی او نشان داد که لباس روحانیت شیعه به معنای لباس افرادی نیست که میانجی انسان و خدا هستند. از جنبه «در زمانی» نیز این لباس، به عنوان یک دال سیاسی و فرهنگی و الگوی ارتباطی روحانیت با مردم در خلال زمان دارای فراز و نشیب‌های زیاد و مشتمل بر مدلول‌ها و معانی مختلفی بوده است. مقاله اسلامی فقط بر یک لباس معین متمرکز است، ولی مقاله حاضر به دنبال تأمل در وجوه دستور زبانی لباس است.

مریم مونسى سرخه (۱۳۹۱) در مقاله «بازخوانی نظام پوشاک ایرانی با تأکید بر رویکرد پساساختارگرایی بارت» درصدد توضیح عوامل مؤثر در معناسازی لباس با تکیه بر پدیده‌های جهانی سازی، فرهنگ، مذهب، نهادهای اجتماعی، رسانه، اقتصاد و سیاست است. او لباس را متنی می‌داند که دارای یک فرم بیانی واحد نیست. به همین دلیل، تنوع لباس‌ها را همسو با مفهوم «تکرار معنا» در دیدگاه‌های پساساختارگرایان معرفی می‌کند. مقاله مونسى به دلیل توجه به ساختارگرایی شباهت‌هایی با بررسی حاضر دارد ولی به دلیل رویکرد پساساختارگر و تأکید بر نقش گفتمان‌های متعدد در معناسازی لباس، از بررسی حاضر که به دنبال ارزیابی ساخت در لباس است، تمایز دارد.

۳. ملاحظات نظری

ساختارگرایی با تأکید بر تمایز میان ظاهر^۱ و باطن^۲ یا وجوه مریی^۳ و نامریی^۴ پدیده‌ها در صدد شناسایی سازوکارهای درونی شکل‌دهنده به ترکیب کلی^۵ آنهاست. تحلیل ساخت‌گرایانه لباس، با تمرکز بر روابط نظام یافته درونی و بیرونی، به دنبال فهم قواعد حاکم بر ترکیب‌بندی‌های گوناگون «لباس» هاست. ساختار، سازواره‌ای نامریی در پس پشت الگوهای متفاوت لباس هاست که نه معطوف به یک «وجه» معین بلکه ناظر بر نحوه آمیزش اجزای مختلف آنهاست. در تحلیل ساخت‌گرا، روابط شکلی-کارکردی عناصر مختلف لباس با یکدیگر و با زیرساخت اجتماعی^۶ و فرایندهای تاریخی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

ساختارگرایی ریشه در مباحث زبان‌شناسی سوسور دارد. سوسور با نقد رویکرد ماهوی به زبان، تصور اتصال هر کلمه به معنایی جداگانه (دلالت واژگان به جهان خارج) را کنار گذاشت و معنایی رابطه‌ای را جایگزین آن ساخت. کتاب «دوره زبان‌شناسی عمومی» بر مطالعه عناصر زبان نه در شکل منفرد و فقط از نظر زمانی بلکه بر روابط میان این عناصر به طور هم‌زمان تأکید کرد و یادآور شد که زبان باید به عنوان یک واحد خودکفا مطالعه شود. برای سوسور تاریخ و پیشینه کلمات اهمیتی نداشت. او زبان را سیستمی می‌دانست که در هر لحظه کامل است (هاوکس، ۲۰۰۳، ۹۸) سوسور زبان را نظامی می‌داند که عناصر آن جز در ارتباط با یکدیگر معنا ندارند. از دید او روابط این عناصر، دلالت‌های مختلف را ایجاد می‌کند. او زبان را یک ساخت ذهنی می‌انگارد که در آن تصورات آوایی و معنایی مشترک (دال و مدلول) به زنجیره ارتباطات اجتماعی منجر می‌شود. او میان زبان به عنوان نظامی مکتوب از قواعد با گفتار به عنوان موقعیت‌های کاربرد زبان تمایز قایل بود (صفوی، ۱۳۸۳، ۳۵). در منطق سوسور روابط «هم‌زمانی» و «درزمانی» واژگان به دلیل تأکید او بر روابط نحوی در زبان اهمیت بیشتری از

1. Surface
2. Deep
3. Appearance
4. Disappear
5. Composition
6. Social basis
7. Terence Hawkes

روابط در زمانی دارد یعنی چگونگی هم‌نشینی عناصر یک متن در مقایسه با رابطه متن با بافت تاریخی، بیشتر مورد تأکید قرار گرفت.

ساخت‌گرایی سوسوری رهیافت روش‌شناسی مهمی برای مطالعات اجتماعی فراهم ساخت. تأکید سوسور بر زبان به عنوان مبنای اصلی نشانه‌شناسی، امکان بازشناسی نشانه‌ها در سایر دستگاه‌های فرهنگی (از جمله لباس) را نفی نمی‌کند. او می‌گوید: «زبان‌شناسی می‌تواند نمونه کلی و اصلی تمام علم نشانه‌شناسی باشد، هر چند که زبان تنها دستگاهی در میان دستگاه‌های نشانه دیگر است» (سوسور، ۱۳۷۸، ۹۹).

در بررسی حاضر شماری از مولفه‌های ساخت‌گرایی سوسور به عنوان مبنایی نظری برای بررسی لباس در نظر گرفته شده است. زبان و لباس از جهاتی به هم شبیه‌اند: «لباس همانند زبان، عمدتاً فعالیتی جمعی است. یک حضور جهانی فرهنگی داشته است. گرچه به اندازه زبان عمیق نیست، اما می‌توان ادعا کرد که پوشیدن «لباس» یکی از مشخصه‌های انسان است. همچنین لباس مانند زبان، یک سیستم «بدون نویسنده» است و برگرفته از خواست آگاهانه یا قصد فردی نیست. (انعکاسی از مناسبات جمعی است) و نیز مانند زبان، ما لباس را در درون مجموعه‌ای از ترکیب‌ها و هنجارها «می‌پوشیم» و همانطور که «فقط ما حرف نمی‌زنیم» (دیگران نیز حرف می‌زنند)، «فقط ما نیز لباس نمی‌پوشیم». و بالاخره لباس از این نظر شبیه زبان است که علاوه بر هم‌زمانی، تغییرات در طول زمان (در زمانی) را نشان می‌دهد، از این رو لباس جنبه‌های دوگانه سیستم و فرایند، «ساختار» و «شدن» را به نمایش می‌گذارد» (کارت^۱، ۲۰۰۳، ۱۵۵).

۴. روش تحقیق

این بررسی، با روش تحلیل ساختی^۲ در الگوی سوسوری انجام می‌شود. بدین منظور، شاخص‌های زیر به عنوان شماری از مولفه‌های اصلی زبان‌شناسی سوسور برای هدایت مسیر بررسی ساخت لباس مورد استفاده قرار می‌گیرند:

1. Michael Carter
2. Structural analysis method

۴-۱. دال و مدلول و فرایند دلالت

زبان در منطق سوسور، یک مفهوم (یا یک چیز) را به یک تصویر آوایی مرتبط می‌کند. تصویر آوایی دلالت‌کننده «دال»^۱، و دلالت‌شونده «مدلول»^۲ نامیده می‌شود. ترکیب این دو، نشانه را می‌سازد. برای سوسور، نشانه‌ها فاقد معانی ماهوی‌اند و در یک نظام رابطه‌ای، معنادار می‌شوند. از نظر او هر واژه بر اساس آنچه دیگری نیست، تعریف می‌شود: «در زبان، چیزی جز تفاوت‌ها وجود ندارد. از این مهم‌تر، لازمه یک تفاوت، معمولاً وجود عناصر مثبتی است که افتراق میان‌شان برقرار می‌شود، اما در زبان فقط تفاوت‌های عاری از عناصر مثبت وجود دارند. چه معنی را در نظر گیریم و چه صورت را، زبان نه دربرگیرنده مفاهیم است و نه دربرگیرنده آوایی که پیش از نظام زبان وجود داشته باشند. زبان تنها تفاوت‌های مفاهیم و تفاوت‌های آوای ناشی از نظام خود را دربرمی‌گیرد» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۷۳).

۴-۲. هم‌زمانی و در زمانی؛ ایستایی و پویایی

«هم‌زمانی»^۳ و «در زمانی»^۴ به دو دیدگاه در خصوص زبان اشاره دارد. دیدگاه در زمانی، ماهیت یک زبان را با تکیه بر پیشینه تاریخی آن تشریح می‌کند و کارکرد زبان را در نام‌گذاری چیزها می‌داند و می‌خواهد بین لغات یک زبان و محتوای آنها از نظر تاریخی رابطه برقرار کند. دیدگاه هم‌زمانی به وضعیت و روابط اکتونی در درون زبان متمرکز می‌شود (اسکولز، ۱۳۹۳، ۳۷-۳۶). سوسور زبان را یک سیستم می‌داند که به‌طور هم‌زمان با تکیه بر نشانه‌های درونی، ایجاد ارتباط را میسر می‌کند.

۴-۳. لانگ و پارول

سوسور دستگاه زبان را متشکل از دو بخش لانگ^۵ و پارول^۶ می‌داند. لانگ جوهر قانونمند زبان و پارول خصلت شخصی‌شده یا بیان فردی زبان است. او معتقد بود

1. signifier
2. signified
3. synchronic
4. diachronic
5. Langue
6. parole

نوعی «پیوستگی متقابل میان زبان و گفتار وجود دارد. زبان در آن واحد ابزار و دستاورد گفتار است. ولی تمام اینها مانع از آن نخواهد بود که این دو دقیقاً از یکدیگر متمایز نباشند» (سوسور، ۱۳۷۸، ۲۸).

شیوه انجام کار به این ترتیب است که هر یک از مولفه‌های یاد شده به مثابه رهیافتی روش‌شناسانه، مسیر این بررسی را تعیین می‌کند. مفاهیم دال و مدلول ما را بر معنای نشانه‌شناسیک لباس‌ها متمرکز می‌کند. با اتکا به مفهوم دلالت فرض وجود معنای ذاتی در لباس‌ها کنار نهاده می‌شود و اجزای هر لباس در ارتباط با لباس دیگر مورد توجه قرار می‌گیرد. دو رویکرد هم‌زمانی و در زمانی، جهت بررسی را به سمت مقایسه «سیستم» و «فرایند» در لباس هدایت می‌کند تا روشن شود که آیا لباس‌ها در استمرار تاریخی‌شان قابل فهم‌اند (در زمانی) یا معنای آنها وابسته به روابط مقارنی است که با سایر عناصر دارند (هم‌زمانی). مفاهیم لانگ و پارول نیز امکان بررسی نسبت سلیقه‌های فردی در برابر ساخت اجتماعی لباس را میسر می‌سازند

۵. تحلیل زبان لباس در منطق سوسوری

۱-۵. «دال» و «مدلول» در لباس

الف) لباس و نشانه‌ها. شاخص‌هایی چون نوع تارها و الیاف پارچه، بافت، نازک یا ضخیم، سبک یا سنگین، و نیز لطیف یا زبر بودن، بخشی از نشانه‌هایی‌اند که در ایجاد معنا و کاربرد لباس‌ها مؤثرند. علاوه بر جنس مواد اولیه (پشم، پنبه، نایلون، ابریشم طبیعی و مصنوعی، چرم و...)؛ نحوه، میزان و هویت اشیاء و اجزایی که به لباس ضمیمه یا با آن ترکیب می‌شوند (ضمایمی از جنس شیشه، سنگ، پوست حیوانات، چوب، فلز و...) به نوبه خود نشانه‌هایی معنادار در نظام پوشش به شمار می‌آیند. بدین ترتیب، هر لباس و حتی هر عنصر در لباس (رنگ، خط، طرح، الگو، نقش و نگارها، برش، نوع دوخت و تعداد قطعات هر لباس) به عنوان یک علامت، واجد معناست و ترکیب آنها نظام گسترده‌ای از علایم و معانی را تشکیل می‌دهند. البته باید در نظر داشت که اگر چه عناصر شکل‌دهنده به لباس‌ها معنی سازند اما در منطق ساخت‌گرایی، این معانی جزء ذاتی این نشانه‌ها نبوده بلکه اموری قراردادی‌اند که از هم‌نشینی یا تقابل هر عنصر با سایر عناصر شکل‌دهنده در همان نظام

نشانه‌ای پوشش ناشی می‌شوند. بنابراین، در میان عناصر به ظاهر منفرد لباس‌ها (همچون رنگ، طرح، الگو و...) نظامی از روابط وجود دارد که برای لباس‌ها، معنا تولید می‌کنند. اما مسئله اصلی این است که بین عناصر مختلف زبان لباس در یک جامعه، چه نوع روابطی وجود دارد و این رابطه‌ها بر اساس کدام قراردادها یا دستورالعمل‌ها رقم می‌خورند؟

ب) موقعیت‌های استفاده از لباس و معانی آن. سوسور معتقد بود زبان بر «چیزها» نام نمی‌نهد (کالر، ۱۹۹۷، ۵۸). به عبارتی برای هر واژه یک مصداق بیرونی وجود ندارد. بلکه زبان، یک مفهوم (یا یک چیز) را به یک تصویر آوایی مرتبط می‌کند. تصویر آوایی دلالت‌کننده «دال»، و دلالت‌شونده «مدلول» نامیده می‌شود. «سوسور و شاگردانش اعتقاد داشتند که نشانه زبان شناختی از دو واحد به نحو قراردادی مرتبط به هم، ساخته شده است: دال و مدلول. شاخصه قراردادی بودن با هم‌آیی این دو، استقلال مخصوص آنها را تضمین می‌کند. دال را نمی‌توان به مفهوم (یا مدلول آن‌گونه که سوسور می‌گوید) تقلیل داد و مدلول نیز برای تولید شدن وابسته به دالی خاص در یک واحد آوایی خاص نیست. یک دال منفرد یا کلمه‌ای در فرهنگ لغت می‌تواند چندین معنای متفاوت داشته باشد: این کلمه چند معنایی است. برعکس این وضعیت یک مفهوم می‌تواند بیان خود را در دال‌های متفاوت بیابد و هم معنا باشد» (زیمبا، ۱۳۹۰، ۱۶).

در نشانه‌شناسی پوشش، اگر هر لباس به عنوان یک دال واجد معنای (مدلول) معینی تلقی شود یعنی مثلاً لباس سیاه (دال)، دلالت بر موقعیت عزا و پوشیدن آن در موقعیت عزاداری، نشانه اندوه باشد. پس سایر لباس‌ها نیز با عنایت به رنگ، بافت، جنس، نوع برش، دوخت و... باید نشان ملموسی از یک مفهوم، یک وضعیت یا حتی یک شرایط خاص باشند. البته که لباس‌ها نشانه غم، شادی، جنسیت، قومیت، کار، استراحت، جنگ، ورزش، قدرت، طبقه اجتماعی، شغل، دین و غیره هستند اما آنها در موقعیت‌های شادی و اندوه، کار و استراحت، و... لزوماً یکسان نبوده و لباس‌های متفاوتی استفاده می‌شوند. به عبارتی، هر لباسی لزوماً نشانه اجتناب‌ناپذیر این موقعیت‌ها نیست. سوسور معتقد بود دال‌ها هیچ رابطه منطقی، ماهوی و یا الزام‌آور با مدلول‌ها ندارند. رابطه بین دال و مدلول رابطه‌ای طبیعی نیست و لذا نمی‌توان رابطه‌ای سرشت‌گونه بین هر واژه با مفهوم مابه‌ازای آن قایل شد. بنابراین در لباس

این چنین رابطه معنی دار و از پیش اندیشیده‌ای وجود ندارد. در اصل از آنجا که نشانه، امری بی علت است؛ نمی‌توان به دنبال انگیزه معینی برای کشاندن یک لباس بر فراز یک معنا (نشان دادن یک دال بر یک مدلول) بود. نمی‌توان از چرایی و علت پوشیدن یک نوع «لباس معین» در «مراسمی معین» سخن گفت. به عبارتی در منطق سوسوری، مفاهیم/معانی/مابه‌ازاها(مدلول‌ها) نیز به‌طور پیشینی وجود ندارند زیرا هر مفهومی فقط با یک دال رابطه دارد و هر دال در هر زبان، با معادل همان دال در زبان دیگر، معنای دقیقاً یکسانی ندارد. سوسور می‌نویسد: «اگر واژه‌ها به جای مفاهیم از پیش موجود قرار می‌گرفتند، آنگاه باید معادل دقیقی در معنی در همه زبان‌ها داشته باشند که چنین نیست» (سوسور، ۱۹۸۶، ۱۶۴؛ به نقل از: نجومیان، ۱۳۹۴، ۲۰). بنابراین در اینکه هنگام شادی(مدلول) چه لباسی(دال) باید پوشید، امری است که پاسخ آن فقط در چارچوبِ هویتی یک «نظام پوششی» تعیین می‌شود و اگر فردی همین لباس را بپوشد و در ساختار فرهنگی دیگری ظاهر شود، لزوماً در فرهنگ مقصد، نشانه شادی نیست. همچنان‌که لباس جنگ نزد «هندو» و «ترک» متفاوت است. بنابراین ساخت پوشش فقط متشکل از روابط درونی نیست بلکه معنای آن وابسته به نظام‌های فرهنگی گسترده‌تر(قومی، ملی و هویتی) است. اگر رنگ سبز نزد مسلمانان به سادات مرتبط است، در ادیان دیگر واجد چنین معنایی نیست.

انتخاب هر لباس برای هر موقعیت، بخشی از رمزگان توافقی اجتماع است. همچنان‌که نشانه‌های شادی در جوامع گوناگون، متفاوت است، لباس‌های مرتبط با آن نیز متفاوتند. پس نمی‌توان رابطه ریشه‌داری بین پوشیدن یک لباس در «موقعیتی مشخص» یا به دلیل «معنایی معین» قایل بود. زیرا میان لباس‌ها و موقعیت‌های پوشش هیچگونه نسبت جوهری یا رابطه ماهوی نهفته نیست. اگر طبق توافقی اجتماعی، در موقعیت شادی، لباس «الف» پوشیده می‌شود، متقابلاً طبق همین توافق در موقعیت عزاداری نیز لباس «ب» پوشیده می‌شود. یعنی بین لباس «الف» و موقعیت شادی، رابطه علی وجود ندارد بلکه به دلیل تمایز آن از لباس «ب»، امکان توافق جمعی برای ایفای این نقش را می‌یابد. برای کاربست منطق سوسوری، در اینجا باید فرض وجود معنای ذاتی در لباس‌ها کنار نهاده شود. در چنین منطقی، لباس عروسی همان است که لباس عزا نیست و لباس راحتی همان

است که لباس رسمی نیست. اگر قرار بود معنی ذات‌گرایانه‌ای برای لباس عروسی و عزا تراشیده شود، در آن صورت باید به فرض رنگ سپید لباس نشان سپیدبختی و رنگ سیاه نمایانگر سیاه‌بختی می‌بود حال آن که در همه فرهنگ‌ها چنین نیست.

این همان چیزی است که جانانان کالر تحت عنوان دو اصل عمده ساخت‌گرایی (باوام از زبان‌شناسی) یاد می‌کند. نکته اول، اینکه دلالت چیزها تابع منطقی جوهری نیست بلکه در شبکه‌ای از روابط تعریف می‌شود و نکته دوم این است که فهم چرایی دلالت پدیده‌ها وابسته به درک نظام هنجارهایی دارد که این دلالت‌ها را ممکن ساخته است» (کالر، ۲۰۰۲، ۶۵-۶۶).

البته این بدان معنا نیست که هر دالی از مدلول خود کاملاً جداست. دال و مدلول به‌طور اتفاقی به هم می‌چسبند اما وقتی یک لباس به عنوان نشانه یک موقعیت مورد توافق قرار گرفت، دیگر رابطه آن لباس و آن موقعیت چونان دوروی سکه از هم تفکیک‌ناپذیرند. وحدت یافتن یک لباس با یک موقعیت، رابطه نسبتاً مستحکم ایجاد می‌کند که به سادگی تغییر نمی‌کند. اما آنچه منطق سوسوری دال و مدلول را در ساحت لباس متزلزل می‌کند، وابستگی نشانه‌های لباس با سایر نظام‌هاست. با وجود آن که مناسبات دال و مدلول در نظام لباس به ظاهر رابطه‌ای معنی‌دار است اما دلالت هر لباس در هر جامعه، بخشی از یک اپیستمه^۱ و نظام ایدئولوژیک است. یعنی باید و نبایدهای لباس بخشی از برساخت اجتماعی است که از دوره‌ای به دوره‌ای دیگر تفاوت دارد.

لباس‌ها نمایانگر وضعیت متناقض «پوشیدن» و «نپوشیدن» هستند. آنها به گونه‌ای گزینشی پوشیده یا نپوشیده می‌شوند و از این رهگذر، معنا و منطق پوشیدن و نپوشیدن را در هر جامعه بیان می‌کنند. بنابراین، اگر چه که مسایلی چون «طرز انتخاب لباس»، «سبک پوشش»، «سلیقه لباس»، «ذوق هنری در پوشش» و نیز نگرش‌های متداول درباره «خوب/بد»، «مناسب/نامناسب»، و «احساس راحتی/ ناراحتی» در لباس، بیش از آن که اموری روان‌شناختی یا زیباشناختی به شمار آیند، بیانگر روابطی هنجارمند در ساختار نظام پوشش یک جامعه‌اند. اما خود این ساخت نیز روابطی درونی با سایر نظام‌های اجتماعی دارد. فهم این ساختار ماتریسی، نقطه شروع مطالعه اجتماعی لباس است.

همین نظام معرفتی است که نوعی خاص از لباس را مقدس و نوعی دیگر را غیر مقدس می‌کند. اگر رابطه لباس و دلالت آن، فقط با ساختار پوشش قابل توضیح باشد، طبیعتاً هرگز نباید دلالت یک گونه معین لباس تغییر کند. حال آنکه می‌دانیم لباس‌هایی که روزگاری نشانه قدرت بودند، امروز به سادگی ممکن است صرفاً برای بازسازی یا ایفای نقش بلاهت یا لودگی در اختیار هنر پیشه‌ها قرار گیرد.^۱

ج) لباس و مسئله دلالت؛ قواعد درون‌ساختی یا ارتباطات برون‌ساختی. آدیان برای معنادردهان جهان پیرامون و ارتباط با سایرین، نیازمند واسطه زبانی هستند، اما مسئله اینست که زبان، قدرت واسطه‌گری خود را از کجا به دست می‌آورد و چگونه بر «چیز»ها دلالت می‌کند؟ در ساخت‌گرایی سوسوری برای فهم معنای دلالت، نیازمند فهم «نشانه» و «نظام» هستیم. پیشتر گفته شد نشانه، ترکیب دال و مدلول است و دارای هیچ‌گونه ارزش ذاتی نیست. ارزش هر نشانه وابسته به جایگاهی است که در درون نظام دارد. به گفته سوسور: «مفاهیم... به‌گونه‌ای اثباتی و ایجابی و به موجب محتوایشان تعریف نمی‌شوند، بلکه به‌گونه‌ای سلبی و از طریق تقابل با دیگر اجزای همان نظام، ارزش می‌یابند. آن چه مشخص‌کننده هر نشانه است، به بیان دقیق، بودن آن چیزی است که نشانه‌های دیگر نیستند» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۶۸). اگر چنین باشد که لباس نه از طریق ارجاع به واقعیت بیرونی بلکه در نسبت با سایر لباس‌ها معنی یابد و هیچ لباسی به هیچ حقیقت خارجی ارجاع نیابد و بازنمود شرایط بیرونی نباشد، در آن صورت منطق پوشیدن لباس‌ها می‌توانستند هر شکلی به خود بگیرند مشروط به این که فقط با هم مرتبط باشند، نه با منویات سایر نظام‌های اجتماعی.

سوسور برای توضیح نظم و ترتیب‌های درونی زبان، آن را با شطرنج مقایسه می‌کند. او یادآور می‌شود که جوهر مادی مهره اسب در خارج از بازی شطرنج بی‌معناست و تنها زمانی واجد ارزش است که در چارچوب بازی و روی خانه‌های شطرنج قرار گیرد. سوسور می‌گوید:

۱. کراوات در ایران یک مثال مناسب و نمایانگر تحولات معرفتی در حوزه پوشش است، زیرا روزگاری نشان زندگی طبقه متوسط، نماد انسان متجدد، بیانگر امروزی بودن، آراستگی، نظم و شیک‌پوشی بود و در روزگاری نشان غرب‌زده بودن، غیرانقلابی بودن، طاغوتی بودن، سلطنت‌طلبی، و کمی بعدتر سمبل مخالفت با شرایط موجود و ... بوده است (نگاه کنید به: کاظمی، ۱۳۹۵، ۱۲۵-۱۳۷).

فرض کنیم که در جریان یک دور بازی، این مهره بشکند یا گم شود؛ آیا می‌توان مهره معادل دیگری را جانشین کرد؟ مسلماً آری؛ نه تنها یک مهره اسب دیگر بلکه حتی هر چیزی که کوچکترین شباهتی با مهره اصلی ندارد، می‌تواند همچون عنصری «همانند» به کار رود، به شرط آن که ارزش مهره اسب به آن نسبت داده شود» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۵۹).

بدین ترتیب وضعیت ظاهری مهره‌ها اهمیتی نداشته و نقش آنها برگرفته از قواعد بازی است. برای فهم زبان لباس نیز باید این‌گونه ضابطه‌مندی‌ها در منظومه درونی آیین‌های فرهنگی جست‌وجو شود. سوسور تأکید می‌کند که:

همواره باید بین آنچه در قیاس با قواعد بازی جنبه درونی یا بیرونی دارد، تمایز قایل شد. در هر کدام از این موارد، فرد می‌تواند ماهیت پدیده را با استفاده از این قانون تعیین کند: «هر چیزی که نظام و قواعد بازی را به هر طریقی تغییر دهد، درونی محسوب می‌شود (همان، ۲۳).

با در نظر گرفتن جنبه‌های درونی و بیرونی نظام‌های فرهنگی، در مثال یاد شده می‌توان به جای یک مهره، در صورت ضرورت از هر چیز جایگزینی در صفحه شطرنج استفاده کرد. مهره‌ها، ابزار مادی اجرای قواعد هستند اما این قواعد بازی‌اند که نباید تغییر کنند. آیا می‌توان مدعی شد که دلالت لباس‌ها ناشی از نوع پارچه، بافت، طرح یا سایر خصوصیات فیزیکی آنها نیست بلکه ناشی از مجموعه قواعد فرهنگی-اجتماعی است که رابطه‌ها و موقعیت‌های مختلف لباس‌ها را تعیین می‌کنند. اگر هر لباس را در قبال رابطه‌اش با سایر لباس‌ها مورد ملاحظه قرار دهیم، به چه دریافتی نایل می‌شویم؟ طبیعتاً یک لباس به تنهایی واجد هیچ معنای ماهوی نیست و باید با لباسی دیگر قیاس شود تا معنی‌دار شود. همین رابطه اختیاری نیز تابعی از روابطش با سایر ساختارهای ماتریسی است. معنا و دلالت لباس، وابستگی تام و تمام به آن زمینه‌های فرهنگی-اجتماعی دارد که برای عناصر مختلف لباس‌ها، قائل به نقش‌ها و کارکردهای ویژه می‌شود. اما این روابط کدام‌اند، چگونه‌اند، چه چیزهایی‌اند، و یا میان عناصر انواع لباس‌ها، با سایر نظام‌های اجتماعی چه روابطی حاکم است؟ برای درک بهتر فقط کافی نیست بررسی شود که هر لباس به چه لباسی شبیه و از چه لباسی متمایز است. کدام رنگ یا جنس لباس (و در کدام فرهنگ) نشانه «شادی» و کدام‌ها نشانه «اندوه» است؟ آیا میان انواع «لباس نظامی» وجوه مشترکی وجود دارد؟ آیا می‌توان

بین انواع «لباس راحتی» به خصوصیات مشابهی دست یافت؟ بلکه برای ممانعت از گرفتاری ابدی در مازهای بن بست نشانه‌های درون ساختی لباس، باید بر رسید که این دلالت‌ها چه نسبتی با «فرهنگ» و «اجتماع» دارند.

۲-۵. ایستایی و تکامل لباس‌ها

سوسور بین دو مقوله «هم‌زمانی» و «درزمانی» تمایز قایل است. منظور از «هم‌زمانی» این است که زبان همچون نظامی از واژه‌های مرتبط، بدون ارجاع به زمان در نظر گرفته می‌شود، اما در وضعیت «در زمانی»، توسعه تکاملی زبان در طول زمان مورد توجه است (سوسور، ۱۳۷۸، ۸۱). زبان‌شناسی سوسور ضمن تفکیک این دو، بر بعد «هم‌زمانی» تأکید بیشتری دارد. هر چند این تأکید به معنای بی‌توجهی به تغییرات زبانی نیست. اگر با منطق سوسوری در خصوص لباس صحبت شود طبیعتاً باید کشف معانی لباس معطوف به یک بازه زمانی معین باشد. از جنبه ایستایی، شناخت ساختار پوششی هر جامعه در یک مقطع ثابت، مستلزم کشف روابط و معانی لباس‌های مختلف از طریق فهم روابط متقابل آنهاست. منظور سوسور از «هم‌زمانی» در دستگاه زبان این است که واژگان در ارتباط با دیگر واژه‌ها و در تقاطع بکارگیری هم‌زمان، معنا پیدا می‌کنند. از نظر او، زبان‌شناسی هم‌زمانی به «روابط منطقی و ذهنی‌ای خواهد پرداخت که عناصر متقارن را به یکدیگر پیوند می‌دهد و در ذهن مشترک سخنگویان یک جامعه زبانی، دستگاهی واحد را به وجود می‌آورد» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۴۲). بدین ترتیب، شناخت ماهیت یک دستگاه زبانی مستلزم شناسایی نوع روابط میان عناصر یک زبان (شباهت‌ها و تمایزات) در یک محدوده زمانی است.

طبق منطق هم‌زمانی، این رمزگان‌های لباس فقط در یک دوره تاریخی معین به تقابل با سایر نشانه‌های لباس پرداخته و از این طریق دلالت‌های رمزگانی را بازنمایی می‌کنند. نتیجه این اصل روش‌شناسانه ساختارگرایانه آن خواهد بود که از طریق توصیف نظام پوشش در یک دوره تاریخی مشخص، می‌توان به یک ساختار دست یافت اما با بررسی نظام پوشش در چشم‌انداز تاریخی، این نظام دست‌کم، انسجام و کلیت معنی‌دار خود را از دست می‌دهد، زیرا هر دوره‌ای دارای رمزگان‌های پوششی خاص خود است که متفاوت از

دوره‌ای دیگر خواهد بود. این بدان معناست که نظام‌های نشانه‌ای لباس در طول تاریخ ثابت نیستند. بدین ترتیب، با وفاداری به منطق هم‌زمانی در الگوی سوسوری، نمی‌توان تحولات تاریخی رمزگان‌های پوشش را توضیح داد. امبرتو اکو^۱ ضمن جمع‌بندی دیدگاه یوری لوتمان می‌نویسد: «بازسازی رمزگان فرهنگی به معنای تبیین پدیده‌های یک فرهنگ مورد نظر نیست، بلکه ما را قادر می‌کند به این پرسش پاسخ دهیم که چرا این فرهنگ، این پدیده‌ها را آفریده است؟» (توروپ، ۱۳۹۰، ۲۱-۲۰). یوری لوتمان با وقوف بر ناکارآمدی تحلیل ساختاری در پهنه تاریخ، بدنبال آن بود تا نه تنها چگونگی شکل‌گیری یک فرهنگ را شرح دهد بلکه نحوه مقایسه نظام‌های فرهنگی در مقاطع مختلف تاریخی را توضیح دهد باید در نظر داشت که تأکید سوسور بر اهمیت مسئله «هم‌زمانی» در دستگاه زبان، نقطه مقابل پیشینیان او بود که زبان را به صورت «در زمانی» مورد بررسی قرار می‌دادند. سوسور اعتقادی به ریشه‌شناسی و جست‌وجوی معنا با تکیه بر تاریخ لغات نداشت. از نظر او «زبان دستگاهی است که تمامی بخش‌هایش می‌تواند و باید در همبستگی هم‌زمان مورد بررسی قرار گیرد» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۳۹). از آنجا که معنای واژه‌ها طی زمان‌های مختلف ثابت نیست، بنابراین در اندیشه او دستور زبانی ثابت در طول تاریخ وجود ندارد. با چنین منطقی باید پرسید که آیا به راستی معنای یک نوع لباس، در طول تاریخ ثابت نمی‌ماند. آیا تاریخ تکامل لباس نمایانگر یک مسیر خطی و بدون تغییر است؟ آیا ریشه‌شناسی یک گونه معین لباس می‌تواند معنای دقیق و کاربردهای امروزه آن را تعیین کند؟ روشن است که لباس‌ها، در تطور زمان، کاربردهایشان را از دست می‌دهند. طبق ملاحظات ساخت‌گرایانه مهم نیست دال فیزیکی (لباس) از نظر شکلی چه تغییراتی داشته یا نداشته باشد بلکه مهم روابط حاکم میان عناصر مختلف یک نظام پوشش است. با چنین منطقی، پیشینه تاریخی یک لباس کاری از پیش نمی‌برد بلکه جایگاه آن در نظام پوشش یک جامعه و نوع رابطه‌اش با سایر لباس‌ها، وجهه دلالت‌گرانه آن را نشان می‌دهد.

ظاهراً تطور لباس‌ها در دوره‌های مختلف زمانی هم نشان‌گر تغییرات معانی و موقعیت‌های استفاده و هم تغییر صورت فیزیکی آنهاست؛ هر چند برخی اجزا یا عناصر

ممکن است به مثابه برخی نمادهای تاریخی به حیات خود ادامه دهند. به عنوان مثال باید از تغییر لباس اقوام یا گروه‌های مختلف اجتماعی در چشم‌انداز دوره‌بندی‌های گوناگون تاریخی یاد کرد. البته روندهای تاریخی لباس مثلاً در مقایسه لباس هندی با لباس ژاپنی یا لباس کردی در مقایسه با لباس بلوچی، میزان معینی از استمرار تاریخی را نشان می‌دهد اما تغییرات مکرر در درون هر یک از این خوشه‌های ملی-قومی لباس غیرقابل انکار است. بنابراین نمی‌توان از «دستور زبان تاریخی لباس» سخن گفت. همچنان که سوسور نیز در نقد زبان‌شناسی «در زمانی» به چنین قواعد مستمری باور نداشت: «از آنجا که هیچ نظامی به طور کلی نمی‌تواند در آن واحد برای چند دوره معتبر باشد، چیزی به نام «دستور تاریخی» وجود ندارد. آنچه را به این نام می‌شناسیم، در حقیقت چیزی جز «زبان‌شناسی در زمانی» نیست» (سوسور، ۱۳۷۸، ۱۹۲).

۳-۵. «قواعد اجتماعی» در برابر «رفتار فردی با لباس» (لانگ و پارول)

سوسور معتقد بود هر زبان از یک نظام زبانی و قواعد کلی برخوردار است که به آن «لانگ» گفته می‌شود. این دستگاه زبانی عاملی تعیین‌کننده در هدایت و نظارت بر نحوه سخن گفتن، نوشتن و تولید همه انواع تک‌گفتارها است. دستگاه زبان در همه گفتارها منعکس می‌شود و ظهور شیوه‌های متنوع استفاده از زبان ناشی از مقررات آن است. سوسور به این پاره‌گفتارها و تظاهرات زبانی، پارول می‌گفت. «دستگاه زبان نوعی نظام است، نوعی نهاد، یا بهتر بگوییم، مجموعه‌ای از قواعد و هنجارهای بیناشخصی است؛ و گفتار مجموعه‌ای تظاهرات مادی این نظام در سخن گفتن یا نوشتن است. مسلماً می‌توان به سادگی این نظام را با تظاهرات مادی اش اشتباه گرفت و مثلاً تصور کرد که زبان انگلیسی، همان جمله‌هایی است که به انگلیسی تولید می‌کنیم. اما یادگیری زبانی مثل انگلیسی به معنی از برکردن پاره‌گفتارهای این زبان نیست، بلکه به معنای تسلط بر نظامی از قواعد و هنجارهاست که ما را قادر می‌سازند پاره‌گفتارهای متعددی را تولید و درک کنیم. بنابراین دانستن یک زبان یعنی جذب نظام آن زبان» (کالر، ۱۳۸۸، ۲۵). پس لانگ به دستگاه زبان گفته می‌شود و از آنجا که همه افراد به طور ناخودآگاه آن را فرا می‌گیرند، بنابراین، امری اجتماعی است اما پارول به کنش فردی در عرصه زبان اطلاق می‌شود. پارول به خواست فرد پدید می‌آید و امری شخصی است.

این تمایز بنیادین زبان‌شناسانه بین لانگ و پارول را در حوزه نظام‌های فرهنگی غیر زبانی^۱ می‌توان به کمک دوگانه‌هایی چون: «قانون-عمل»؛ «قاعده-کردار» یا «هنجار-کردار» توصیف کرد. در واقع قواعد مستتر در نظام پوشش هر جامعه کمک می‌کند تا چرایی استفاده از دو لباس متفاوت در دو موقعیت متمایز توضیح داده شود. بدین ترتیب، هنجارهای پوشش عاملی است که درک روابط معنایی میان لباس‌های گوناگون را امکان‌پذیر می‌سازد. در نتیجه می‌توان گفت تحلیل ساخت‌گرایانه پوشش توضیح می‌دهد کدام قراردادها و قواعد در یک نظام پوشش موجب تمایل به تولید یا مصرف یک لباس شده است. به بیانی دیگر به جای بحث یا توصیف محصولات تولید شده بر اساس قاعده، باید قادر باشد خود قاعده را تحلیل کند. از این رو در وحله اول، لباس‌هایی که طراحی یا پوشیده می‌شوند اهمیتی ندارند، بلکه مسئله مهم این است که کدام مجموعه قواعد پوششی عامل تولید یا مصرف نوع معینی از لباس‌ها شده‌اند.

درون پوشش به عنوان یک دستگاه زبانی، نوعی رابطه تقابلی میان نظام قواعد اجتماعی پوشش (لانگ) با کنش فردی (پارول)، وجود دارد. لباس ترکیبی از پارچه، طراحی و عناصری ترکیبی با جنسیت‌های مختلف است. معنای این عناصر به صورتی نسبتاً تحکمی از سوی قواعد اجتماعی پوشش تعیین می‌شود. در نقطه مقابل نیز فرد در بازی مستمر تبعیت و نافرمانی از این دستورالعمل‌های پوشش، به «هم‌نوایی» و «تعارض» دست می‌یازد که بازتاب روان‌شناسی فردی، روان‌شناسی اجتماعی، باورهای سیاسی، نمادگرایی و ایستارهای زیباشناختی اوست. این هم‌نوایی و تعارض افراد در برابر قواعد جمعی لباس در یک چشم‌انداز فرهنگی-اجتماعی معنی‌دار و در چشم‌انداز دیگری فاقد معنی است.

به گفته تروبتسکوی^۲ «بسیاری از مختصات لباسی که فرد به تن می‌کند از نگاه یک قوم‌شناس اهمیتی ندارند، زیرا او فقط به دنبال مختصاتی است که به لحاظ اجتماعی نقش‌مند باشد، بلندی یک دامن می‌تواند مختصه‌مهمی در نظام مد یک فرهنگ باشد، در حالی که جنس پارچه این دامن از چنین مختصه‌ای برخوردار نیست. تباین میان رنگ‌های تیره و

1. Non Language

2. Nikolai Trubetzkoy

روشن می‌تواند حامل معنایی اجتماعی باشد، در حالی که تفاوت میان سرمه‌ای و قهوه‌ای می‌تواند این ویژگی را نداشته باشد. قوم‌شناس با تعیین تمایزاتی که لباس‌ها را به نشانه مبدل می‌سازند، می‌کوشد نظامی از مختصات و هنجارهای مورد قبول اعضای یک جامعه را بازسازی کند» (به نقل از: کالر، ۱۳۸۸، ۲۸). ولی آیا این تمایز زبان‌شناسانه بین لانگ و پارول، قابل انتقال به نظام فرهنگی پوشش است؟ بارت با تعمیم لانگ و پارول به روابط اجتماعی، مد را مورد بررسی قرار می‌دهد و به این نتیجه می‌رسد که: «شیوه لباس پوشیدن هر انسان به تنهایی دارای هیچ مفهومی نیست. چه اگر شما لباس خاصی به تن کنید اما در جزیره‌ای باشید که هیچ انسانی در آنجا نیست، نوع پوشش شما هیچ معنایی فراتر از پوشاندن شما نخواهد داشت. اما می‌دانیم که ما با شیوه لباس پوشیدن همیشه چیزی فراتر از پوشاندن بدن را مراد می‌کنیم. به عبارت دیگر، ما با نوع پوشش خود بیانیه‌ای فرهنگی درباره خود می‌دهیم. معنای مد و نحوه لباس پوشیدن تنها در ارتباط با دیگران ساخته می‌شود. اینکه شما از میان یک کمد لباس با پیراهن‌ها، کفش‌ها و اجزای مختلف پوشاک دست به «انتخاب» لباس خاصی برای شرایط خاص می‌زنید تنها در ارتباط با بقیه لباس‌های آن کمد معنا دارد و همچنین بسته به نظام و قوانین و آداب پوشیدن لباس در نظام اجتماعی شما معنا خواهد یافت. در این مثال، کمد لباس حکم «نظام‌زبانی» و انتخاب‌های هر فرد از کمد، حکم «تک‌گفتارها» را دارد.» (نجومیان، ۱۳۹۴، ۱۸-۱۹). در نهایت باید گفت که قواعد و چارچوب‌های سلبی و ایجابی لباس پوشیدن عامل کنترل جبری لباس نیستند اما جهت‌دهنده انتخاب‌های افرادند. همانگونه که هر جمله تابع زیرساختی گرامری است ولی مغایر آزادی‌های فردی در تحریر و تکلم نیست؛ رفتارهای فردی لباس نیز در مجادله‌ای مستمر با ساخت سلطه‌گر لباس است که برآیند آن هم تکاپوی خلاقانه فرد و هم روندی از جامعه‌پذیری را رقم می‌زند که میدانی برای بررسی‌های اجتماعی است.

۴-۵. لباس؛ زبان یا شبه‌زبان؛ برخی ملاحظات

وسوسه نشانه‌شناسان و موج گسترده تلاش برای فهم منطق زبانی در نظام‌های فرهنگی را شاید بتوان با تلاش وسیع پوزیتیویست‌ها^۱ برای علمی جلوه دادن امر اجتماعی مقایسه کرد. «در دهه‌های ۱۹۶۰ تا ۱۹۷۰ گویی زبان همه را اغوا می‌کرد تا همه امور هنری ادبی و علوم

انسانی را با آن بسنجند (می‌توان این موضوع را با اواخر قرن نوزدهم مقایسه کرد که در آن هنگام نیز همه چیز با زیست‌شناسی و پزشکی مقایسه می‌شد)» (کوپال، ۱۳۸۶، ۴۶).

رولان بارت زبان را به مثابه یک «نظام» می‌فهمد و بر وجود شبکه‌ای از روابط درونی در آن تأکید می‌کند (بارت، ۱۹۹۰). برخی همچون دیویس^۱ (۱۹۹۲) آن را مجموعه‌ای از رمزها^۲ می‌دانند تا زبان. یوری لوتمان^۳ با تفکیک میان «نظام‌های الگودهنده نخستین»^۴ (مانند زبان) و «نظام‌های الگودهنده دومین»^۵ (اسطوره، علم، دین، هنر، هنجارها و مسایل فرهنگی) به یک اصل مهم در روش تحلیلی ساختاری اشاره می‌کند که هرکدام از این نظام‌ها در محدوده معینی، نوع فهم ما را از دنیا تعیین می‌کنند (اکو، ۱۳۹۰، ۸). اگر لباس دارای نظام نشانه‌ای باشد، این نظام باید به نوعی رابطه فرد و پیرامونش را رقم بزنند. یعنی روابط افراد تا حدی با تکیه بر الگویی تنظیم شود که نظام لباس ارایه می‌کند. رنگ، جنس، نوع برش، بلندی و کوتاهی و سایر عناصر نظام پوشش، عواملی‌اند که به واسطه آنها دنیا (به گونه مشخصی) تجربه شود (و البته که چنین تجربه‌ای با تجربه دیگر مردمان در سایر نظام‌های پوشش، متفاوت خواهد بود). در واقع ما دنیا را از طریق الگویی می‌فهمیم که زبان لباس جامعه‌مان ارایه می‌کند. بدین ترتیب، لباس هم عامل جامعه‌پذیری و هم عنصر شکل‌دهنده به «شناخت» است. البته که بازسازی رمزگان‌های نظام‌های فرهنگی کار بسیار دشوارتری از استخراج رمزگان‌های زبان (نظام الگودهنده نخستین) است. رمزگان‌های نظام فرهنگی می‌توانند در شبکه‌ای ارتباطی با رمزگان‌های سایر نظام‌های فرهنگی قرار گیرند و همین مسئله، شناسایی روابط آنها را با دشواری رویارو می‌سازد. ولی به محض اینکه چنین روابطی در حوزه لباس شفاف شدند می‌توان دریافت که یک نظام پوشش نقش خود را از طریق رمزگان‌های پوشش در فهم ما از دنیای اطرافمان ایفا می‌کنند. «سوسور به هنگام معرفی دانشی به نام «نشانه‌شناسی» به همین مسئله توجه داشته است. او نشانه‌شناسی را دانش عمومی مطالعه نشانه‌ها خواند و معتقد بود که گرچه این دانش هنوز موجودیت نیافته

1. Fred Davis
2. Code
3. Jurij M Lotman
4. primary modeling system
5. secondary modeling system

است، ولی شکل‌گیری‌اش در آینده قطعی است. به اعتقاد سوسور اگر آداب و رسوم را به منزله مجموعه‌ای نشانه در نظر بگیریم، پرتو تازه‌ای بر آنها خواهیم افکند و در این میان، زبان‌شناسی می‌تواند منشاء این روشنگری باشد» (کالر، ۱۳۸۸، ۲۲). برای سوسور، نشانه‌ها از آن چنان اهمیت و گسترده‌گی‌ای در معرفت بشری برخوردار بود که موضوع اصلی را دانش نشانه‌شناسی می‌دانست و زبان‌شناسی را یکی از شاخه‌های آن تلقی می‌کرد. او تصور می‌کرد مصادیق و نشانه‌ها در سایر حوزه‌های زندگی انسان نیز حضوری چشم‌گیر دارند. رولان بارت با این مسئله مخالفت می‌کند و می‌نویسد: «امروزه دیگر اطمینانی وجود ندارد که بتوان در زندگی اجتماعی نظام‌هایی جامع و شامل از نشانه‌ها بیرون از حوزه زبان بشری یافت... این مسئله حقیقت دارد که اشیاء، تصاویر و الگوهای رفتاری می‌توانند بر چیزهایی دلالت کنند و این کار را در مقیاس وسیع انجام دهند اما هرگز این کار مستقلاً انجام نمی‌شود و هر نظام نشانه‌شناختی، آمیزه زبان‌شناختی خاص خود را دارد در واقع ما اکنون می‌بایست با امکان وارونه کردن بیان سوسور مواجه شویم: زبان‌شناسی جزئی از دانش عمومی نشانه‌ها نیست، حتی جزء غالب و مسلط آن هم نیست. این نشانه‌شناسی است که جزئی از زبان‌شناسی است» (بارت، ۱۳۷۰، ۱۴-۱۲). بنا به این استدلال باید گفت هر چند لباس دارای نشانه‌ها و دلالت‌های ویژه خود است اما این دلالت‌ها لزوماً و انحصاراً برخاسته از نظام روابط لباس‌ها با یکدیگر نیست بلکه معنای آنها می‌تواند با نظام‌های دینی، ملی، قومی، آداب اجتماعی و... مرتبط باشد که هریک نشانه‌ها و زبان فرهنگی منحصر به خود را دارند و لباس با آنها دارای نوعی رابطه همبستگی است. بنابراین در نشانه‌شناسی لباس ما با یک دستگاه منسجم زبانی روبرو نیستیم. نظام پوشش صرفاً یک متن خالص نیست که در شرایط ایستا مورد مذاقه قرار گیرد بلکه متنی است که پیوسته در بزنگاه تغییرات گفتمانی قرار دارد. به عبارتی نشانه‌شناسی لباس^۱ به نوبه خود ترکیبی از نشانه‌شناسی‌های دیگر همچون نشانه‌شناسی رنگ، نشانه‌شناسی قومی، ملی، دینی، طبقاتی، سنتی، مدرن و... است و مرزش با آنها نامشخص است. عدم توجه به ویژگی فرانشانه‌شناسیک لباس باعث می‌شود از سایر عناصر اثرگذار بر دلالت و معنای نشانه‌های

لباس غفلت شود. فقط از طریق تعیین گونه‌های مختلف لباس و ترسیم شبکه روابط تداعی‌گرایانه یا زنجیره‌های همنشینی میان آنها نمی‌توان به کشف دستور نشانه‌شناسی لباس نایل شد. بنابراین نه «نشانه لباس» و نه «زبان لباس» با دستگاه دستوری موضوع زبان‌شناسی قابل قیاس نیست. به عبارت دیگر، نشانه‌ها و منطق حاکم بر نظام پوشش قابل مقایسه با قواعد دستگاه زبان^۱ نیست عوامل متعددی وجود دارند که بر معنا و دلالت لباس تاثیر می‌گذارند که ملاحظه همه آنها ما را با زنجیره‌ای از نشانه‌های اجتماعی مواجه می‌سازد. بر این اساس، به نظر می‌رسد لباس از «شبه زبان» مختص به خود برخوردار است اما همه عناصر پراکنده موجود در این شبه زبان را نمی‌توان با الگویی ساختارمند توضیح داد. چه بسا برخی لباس‌ها یا دست کم برخی عناصر لباس‌ها در یک چارچوب ساختاری معین ننگیند.

۶. جمع‌بندی

مقاله حاضر، آزمونی از تحلیل ساختی به عنوان یک شیوه تفکر و یا نوعی روش نگرستن به لباس بود. پرسش این بود که آیا پوشش از نوعی زبان برخوردار است؟ این مسئله در قلمرو ساخت‌گرایی کلاسیک و با تکیه بر برخی مفاهیم اصلی زبان‌شناسی سوسوری مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفت به عنوان یک نقطه قوت روش‌شناختی، مقاله نشان داد که تحلیل ساختی لباس قادر به پرتو افکندن بر مناسبات ناشناخته عناصر درونی ساختار پوشش یک جامعه است. اما ضعف آن در تمرکز بر ساخت اجتماعی لباس جدا از فرایند تاریخی است.

در مورد رابطه دال و مدلول گفته شد که لباس عرصه نشانه‌شناسی گسترده‌ای است. طبق منطق زبان‌شناسی سوسوری، «نشانه بودن» و دلالت لباس بر یک وضعیت، هیچ ربطی به دنیای بیرون از لباس ندارد بلکه هر دلالت در شبکه‌ای از دلالت سایر لباس‌ها قرار می‌گیرد. به عبارتی اگر لباسی در یک نظام فرهنگی، دلالت بر جنسیت زنانه دارد صرفاً در ارتباط با لباسی است که دلالت بر جنسیت مردانه دارد. در ساختارهای پوشش، مدلول‌های لباس‌ها از هم متمایزند و این امری کاملاً بدیهی است. اما به‌رغم این ظاهر منطقی،

دلالت‌های لباس‌ها در چارچوب نظام‌های معرفتی دچار تغییر و دگرگونی می‌شوند. یعنی معانی لباس‌ها در ساختار پوشش هر دوره تاریخی، تا حدی تابعی از نظام باورها و عقاید همان دوره است اما دلالت لباس‌ها با تغییر هر نظام معرفتی، دستخوش تحول می‌شود. بنابراین، اثبات این که کدام عنصر (یا کدام لباس) نشانه چیست و این نشانه چه موقع دلالتهای کارکرد لباس و چه هنگام بازتاب نمادهای فرهنگی است؛ نیاز به بررسی‌های موردی دارد. به عبارت دیگر، تعیین نسبت درون‌ساخت بودن یا برون‌ساخت بودن نشانه‌ها و توضیح ریشه دلالت‌ها نیازمند واری‌های موردی است. لباس‌ها را عواملی چون رنگ، بافت، جنس، نوع برش، دوخت و ... به عنوان یک دال در نسبت با مدلول‌ها یا معانی خاصی قرار می‌دهند اما باید روشن ساخت که آیا نسبت برقرار شده، ریشه در نمادهای فرهنگی - ایده‌ئولوژیک دارد یا ساخت نظام پوشش؟ طبق قواعد ساخت‌گرایانه، روابط دال و مدلول در یک ساختار پوشش منطقی نباید جابه‌جا شوند. اگر چنین باشد، دلالت لباس‌ها باید ابدی باشند، حال آنکه آنها در گذر زمان دگرگون می‌شوند.

درباره ایستایی و پویایی لباس‌ها یا وضعیت «هم‌زمانی» یا «در زمانی» آنها نشان داده شد که روابط میان عناصر لباس‌های مختلف در یک ساختار ایستای زمانی قابل فهم نیست بلکه باید به تاثیر تحولات معرفت‌شناسانه، زیباشناسانه و نیز تکامل اجتماعی نیز توجه کرد. نسبت «ساخت لباس» با فرایندهای تاریخی همانند نسبت پارول (فردی سازی لباس) با لانگ (سلطه قواعد اجتماعی) است. ساخت لباس در منطق «هم‌زمانی» همواره در گفتگو با تحولات «در زمانی» لباس‌هاست. اگر با منطق ساخت‌گرایی کلاسیک به واری‌های نظام پوشش پرداخته شود، پویایی تاریخی پوشش (در زمانی) بی‌اهمیت است زیرا تصور بر این است که معنای لباس‌ها در طول تحولات تاریخی ثابت نمی‌مانند. این منطق اعتقادی به امکان ریشه‌یابی دلالت یک لباس معین در طول تاریخ ندارد و پیشینه تاریخی یک لباس، توضیحی در خصوص علت و ماهیت دلالت آن ارائه نمی‌کند بلکه نوع رابطه آن با سایر لباس‌ها، عامل دلالت‌گری است. حال آنکه بررسی ساخت لباس فارغ از پیگیری سیر تحول آن، بدون نتیجه خواهد بود. لباس هم یک نظام است و هم یک تاریخ. همچنانکه در بحث از نظرات لوتمان نشان داده شد، اینکه پوشش را به مثابه پیامی تلقی کنیم که بر مبنای رمزهای زبانی طراحی

شده در برابر این مسئله که پوشش را به مثابه یک رمزگان بدانیم؛ دو چیز متفاوت است. رهیافت حاصل از کاربست نظر لوتمان در بحث حاضر این است که در هیچ دوره تاریخی، فقط یک رمزگان پوششی وجود نداشته بلکه رمزگان‌های متنوعی بر ساختار اجتماعی لباس حاکم بوده است. چنین دریافتی به زبان ساده به معنای ناکافی بودن هرگونه تحلیل نظام پوشش در محدوده روش‌شناسی کلاسیک «ساخت‌گرایی» و ضرورت توجه به تغییرات تاریخی آنهاست. بنابراین هر چند در بحث از رابطه دال و مدلول؛ بر بازشناسی تنوع روابط نشانه‌شناسانه لباس‌ها در درون یک ساختار تأکید می‌شود اما در مورد دو رویکرد «هم‌زمانی» و «در زمانی» نباید از توجه به قابلیت نقش‌آفرینی تاریخ لباس غفلت کرد.

درباره نسبت قواعد اجتماعی با رفتار فردی یا لانگ و پارول در لباس گفته شد که تقابلی میان «قواعد کلی پوشش» (لانگ) با «علائق و آزادی‌های فردی در نحوه لباس پوشیدن» (پارول) وجود دارد. قواعد کلی در لباس همان ساختار بنیادینی است که مرزهای نمادین نظام پوشش طبق آن مشخص می‌شوند. در پس وضعیت به ظاهر متنوع لباس‌ها، چارچوب‌هایی تعیین‌کننده وجود دارند که انواع لباس‌ها درون آنها جای می‌گیرند. از یک سو رفتارهای فردی با لباس، مشروط به ساختار کلی پوشش است و از سوی دیگر آن را به چالش و تغییر می‌کشاند. تعارض میان «شیوه‌های شخصی‌سازی لباس» در برابر وجهه نهادین ساخت اجتماعی لباس، فرایندی جامعه‌شناختی است که تنش‌ها و پویایی‌های کلی‌تر اجتماعی، سیاسی و فرهنگی را بازنمایی می‌کند. به دلیل تنوع نظام‌های رمزگانی و نیز وجود روابط بینامتنی در لباس، توضیح دقیق‌تر درباره سرنوشت این دو گانه نیازمند بازشناسی جزئی‌تر اجزای ساخت نهان لباس (دین، قومیت، ملیت، جنسیت و...) و تبیین کنش فردی در برابر آنهاست.

در پاسخ به پرسش اصلی و بحث از «پوشش به مثابه یک زبان» نشان داده شد که اجزای لباس بر مبنای پایداری کم و بیش افراد به قراردادهای فرهنگی، دارای نوعی منطق همنشینی هستند. اگر چه که این منطق همانند منطق «زبان» از طریق رمزگان‌های فرهنگی ارتباط برقرار می‌کند اما «پیام‌های الفبایی» را منتقل نمی‌کند. بنابراین نمی‌توان این منطق را به مثابه قواعد حاکم بر «زبان نوشتاری یا گفتاری» تلقی کرد. به عبارتی لباس همچون

زبان دارای خزانه واژگان و قواعد دستوری نیست. نظام‌های پوشش دارای کدهای خاص خود هستند و به نوعی از یک «شبه زبان» برخوردارند. این شبه زبان قادر است کدهای محرمانه هر دوره تاریخی را بازگویی کرده و حتی اطلاعاتی در باره موقعیت، شغل، احساسات و بسیاری پیام‌های متنوع دیگر را ارائه کند. بنابراین نظام‌های کدگذاری لباس محصول فرایندهای تاریخی است البته در تحلیل نسبت این کدها با تاریخ نباید به دنبال تناظرهای یک به یک بود. به همین دلیل در نظام پوشش ما با یک دستگاه منسجم زبانی رویارو نخواهیم بود. رابطه «تاریخ» و «لباس» را نباید چون دو متغیر «مستقل» و «وابسته» در نظر گرفت. با این وجود، نظام پوشش در کلیت تاریخی - اجتماعی هر جامعه دارای برخی پیوندها و کارکردهای قابل ردیابی است. تحلیل ساختی لباس به نوعی عینی‌گرایی غیرتاریخی متوسل می‌شود و تعارض‌های بالقوه ساختارهای لباس را نمی‌بیند. این روش، با تقلیل‌گرایی در توضیح روابط میان عناصر مختلف لباس‌ها، سهم تاریخی فرهنگ را در اسکلت‌بندی ساختار لباس‌ها نادیده می‌انگارد. تحلیل ساختی حداکثر به فهم صورت‌گرایانه لباس منتهی می‌شود حال آن که شکل هنری و محتوای لباس‌ها، با روندهای تاریخی یعنی سطحی فراتر از نظام پوشش می‌آمیزند و تغییر در نشانه‌ها، برآیند منازعه‌هایی ورای ساخت موجود لباس هستند که در بستر جدال میان «نظام» و «روند» لباس قابل توضیح است.

منابع

- آدمیان، مرضیه؛ عظیمی هاشمی، مژگان؛ و صنعتی شرقی، نادر (۱۳۹۱). تحلیل جامعه‌شناختی سبک پوشش زنان. فصلنامه زن و جامعه، ۴(۳)، ۱۶۱-۱۸۵.
- اسکولز، رابرت (۱۳۹۳). درآمدی بر ساختارگرایی در ادبیات (ترجمه فرزانه طاهری؛ چاپ سوم). تهران: آگاه.
- اسلامی تنها، اصغر (۱۳۹۱). لباس روحانیت شیعه به مثابه دال سیاسی در ایران معاصر. علوم سیاسی، ۱۵(۶۰)، ۱۳۳-۱۰۹.
- اکو، امبرتو (۱۳۹۰). مقدمه‌ای بر کتاب «جهان ذهن: نظریه نشانه‌شناختی نظام فرهنگ» (مترجم: فرهاد ساسانی). در: فرزانه سجودی، نشانه‌شناسی فرهنگی، تهران: علم.
- بابایی، پروین؛ و اکبری، فاطمه (۱۳۹۳). بازنمایی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری سبک پوشاک ایرانیان. فصلنامه فرهنگ مردم ایران، ۳۸(۳۹)، ۲۶-۹.
- بارت، رولان (۱۳۷۰). عناصر نشانه‌شناسی (ترجمه مجید محمدی). تهران: الهدی.
- توروپ، پیتر (۱۳۹۰). نشانه‌شناسی فرهنگی و فرهنگ (مترجم: فرزانه سجودی). در: فرزانه سجودی (سرپرستار)، نشانه‌شناسی فرهنگی. تهران: علم.
- زیما، پیتر وی (۱۳۹۰). فلسفه نظریه ادبی مدرن (ترجمه رحمان ویسی حصار و عبدالله امینی). تهران: رخداد نو.
- زیمل، گئورگ (۱۳۹۵). مد، در: گزیده مقالات زیمل (ترجمه شاپور بهیان). تهران: دنیای اقتصاد.
- سوسور، فردینان (۱۳۷۸). دوره زبان‌شناسی عمومی (ترجمه کوروش صفوی؛ چاپ اول). تهران: هرمس.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۸). تحلیل نشانه-معناشناختی گفتمان اجتماعی مُد: از عقل‌محوری تا آرمان‌گرا. فصلنامه زبان‌شناسی اجتماعی، ۲(۲)، ۳۷-۳۱. doi: 10.30473/il.2019.40495.1147
- صفوی، کوروش (۱۳۸۳) فردینان سوسور. فصلنامه متن پژوهی ادبی، ۲۲، ۴۲-۲۴. doi: 10.22054/ltr.2005.6284
- کاظمی، عباس (۱۳۹۵). امر روزمره در جامعه پساانقلابی. تهران: فرهنگ جاوید.
- کالر، جانانان (۱۳۸۸). بوطیقای ساخت‌گرا: ساخت‌گرایی، زبان‌شناسی و مطالعه ادبیات (ترجمه کوروش صفوی). تهران: مینوی خرد.
- کوپال؛ عطالله (۱۳۸۶). فراز و فرود نشانه‌شناسی از دانش تاروش. باغ نظر، ۷(۷)، ۴۸-۳۹.
- کوزر، لوئیس (۱۳۹۲). زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی (ترجمه محسن ثلاثی). تهران: گلرنگ یکتا.
- مونسلی سرخه، مریم (۱۳۹۱). بازخوانی نظام پوشاک ایرانی با تأکید بر رویکرد پسا ساختارگرایی بارت. پژوهش هنر، ۳(۲)، ۳۷-۴۶.

نجومیان، امیرعلی (1394). نشانه در آستانه؛ جستارهایی در نشانه‌شناسی. تهران: نشر نو.

وبلن، تورشتاین (۱۳۸۳). نظریه طبقه تن آسا (ترجمه فرهنگ ارشاد). تهران: نی.

ویوین، بر (۱۳۹۴). برساخت‌گرایی اجتماعی (ترجمه اشکان صالحی). تهران: نی.

Barthes, R. (1970-2002). *S/Z* (Richard Miller, Trans.). Blackwell.

Barthes, R. (1990). *The fashion system*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Carter, M. (2003). *Fashion classics from Carlyle to Barthes*. London: Berg Published.

Crane, A. D., & Bovone, L. (2006). Approaches to material culture: The sociology of fashion and clothing. *Poetics*, 34, 319-333.

Culler, J. (1997). *Literary theory, a very short introduction*. New York: Oxford University Press.

Culler, J. (2002). *Barthes, a very short introduction*. New York: Oxford University Press.

Davis, F. (1992). *Fashion, culture, and identity*. Chicago: University of Chicago Press.

Delong, M. R. (2005). Theories of fashion, In Valerie Steel (Ed), *Encyclopedia of Clothing and Fashion* (Volume 2). USA: Thomson Gale.

Hawkes, T. (2003). *Structuralism and Semiotics*. London and New York. Routledge.

Russel, K. H., & Etmanskie, J. (2006). Textiles and clothing. In: Brix. H. James, *Encyclopedia of Anthropology*. London. Sage Publication Inc.

Saussure, F. de (1986). *Course in general linguistics* (Wade Baskin, Trans.). In: M., C. Taylor, (ed). *Deconstruction in Context: Literature and Philosophy* (pp.141-168). Chicago and London: The University of Chicago Press.

Stafford, A. (2013). Clothes, Fashion and System in the Writings of Roland Barthes: Something Out of Nothing. In: R. Barthes (Ed.), *the Language of Fashion*. Bloomsbury Academic publication.

